

Dzieło, 21.03.2018 r. 4-

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn. 21.02.2018
Nr 500/2/2018
Za: Prof. dr hab. Teresa Chynczewska-Hennel

Kierownik Katedry Historii Nowożytnej
Instytut Historii i Nauk Politycznych
Wydział Historyczno-Socjologiczny
Uniwersytet w Białymstoku
15-420 Białystok, Pl. Uniwersytecki 1

Warszawa, 16 luty 2018 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pana magistra Andrzeja Puczeko pt.
„Rola patriarchatów jerozolimskiego i moskiewskiego, jako kustoszy
Miejsc Świętych w Ziemi Świętej”**

Rozprawa doktorska Pana magistra Andrzeja Puczeko pt. **„Rola patriarchatów jerozolimskiego i moskiewskiego, jako kustoszy Miejsc Świętych w Ziemi Świętej”** napisana została pod kierunkiem Ks. Archimandryty dr. hab. Warsonofiusza (Bazylego Doroszkiewicza), profesora Uniwersytetu w Białymstoku. Praca powstała na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Doktorant pracował nad swą rozprawą doktorską w ramach Stacjonarnych Studiów III Stopnia (Studia Doktoranckie w Zakresie Nauk Teologicznych Teologia Tradycji Wyznaniowych).

Praca doktorska pomieszczona na 292 stronach wydruku komputerowego, zawiera streszczenie (w językach polskim i angielskim), wstęp, pięć rozdziałów z podrozdziałami, uwagi końcowe oraz bibliografię. Autor pracy podjął się zadania bardzo ambitnego, dotyczącego bowiem omówienia problematyki roli patriarchatów jerozolimskiego i moskiewskiego w opiece nad miejscami świętymi w Jerozolimie i okolicach na tle burzliwych przemian religijnych i politycznych w okresie od IV wieku do XIX. Przypomnieć wypadnie, iż patriarchat jerozolimski utworzony został w roku 451, zaś moskiewski w 1589. Podjęta w rozprawie tematyka ukazana została w tych cezurach czasowych w związku z sytuacją znalezienia się świętych miejsc pod władzą różnych państw i sił: Persów, Arabów, Turków Seldżuckich, krzyżowców, mameluków, po 1453 roku Turków Osmańskich. Umiędzynarodowienie problematyki miejsc świętych, jak pisze Autor legło u przyczyn wojny krymskiej, co doprowadziło w konsekwencji do zmiany ładu międzynarodowego z okresu kongresu

T. Ch-H

wiedeńskiego (rozpad Świętego Przymierza). Układ po wojnie krymskiej doprowadził do ukształtowania się *Status Quo* wokół miejsc świętych, który utrzymuje się do dziś.

We Wstępie Pan magister Puczko napisał: „Miejsca Święte, to najogólniej rzecz biorąc, miejsca związane z życiem i działalnością Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa w Palestynie – w Świętej Ziemi, uświęcone jego obecnością, które integralnie związane są z dziejami chrześcijaństwa”. Jak już wspomniano, miejsca święte poprzez stulecia nie oszczędziły wojny i inne tragiczne wydarzenia i zagrożenia, były one odcięte od wsparcia państw chrześcijańskich, lub jak w przypadku krucjat, wyprawy te niosły za sobą w konsekwencji wiele nieszczęść. W łonie świata chrześcijańskiego rozdzielonego poprzez schizmę wschodnią na Kościoły wschodni i zachodni, zadania ochrony miejsc świętych stawały się trudniejsze. Autor rozprawy starał się uwzględnić w miarę możliwości wszystkie aspekty, w tym także polityczne w problematyce ochrony miejsc świętych.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Miejsca Święte w doktrynie i nauczaniu Prawosławia*, Doktorant omówił pojęcie miejsc świętych oraz znaczenie i rolę świętej Heleny i jej wpływu na kształtowanie doktryny i nauczania Prawosławia (s.14-68). Rozdział ten podzielony został na trzy podrozdziały: *Pojęcie Miejsc Świętych dla Prawosławia w świetle literatury przedmiotu*; *Dzieła Świętej Heleny*, *Status Cerkwi jako Miejsc Świętego*. Każdy z tych podrozdziałów podzielony został jeszcze na mniejsze części. Rozdzielono na przykład na część omawiającą postać świętej Heleny oraz następną dotyczącą roli tej świętej w rozwijaniu i umacnianiu chrześcijaństwa w okresie schyłku Cesarstwa Rzymskiego.

Należy w tej części rozprawy podkreślić, iż Autor przekonująco ukazał zjawisko dekompozycji pierwotnego chrześcijaństwa związane z podziałem samego Cesarstwa Rzymskiego na część wschodnią i zachodnią, zapoczątkowane decyzją Konstantyna Wielkiego z roku 330 o przeniesieniu stolicy z Rzymu do Bizancjum. Przywołując opinie Józefa Kellera i Teresy Wolińskiej Autor rozprawy zwrócił uwagę na wzrost politycznego znaczenia Bizancjum traktowanego jako Nowy Rzym, „miasto Konstantyna”. Intensyfikacja rywalizacji między Rzymem a Konstantynopolem była czynnikiem przyspieszającym dekompozycję chrześcijaństwa, głównie na tle politycznym, co w późniejszym okresie miało też swój wpływ na ułatwienie różnic doktrynalnych. W oparciu o literaturę przedmiotu omówił mgr Puczko pojęcie „Miejsc Świętych” w Palestynie – miejsca związanego z wydarzeniami biblijnymi, obiektu kultu oraz pielgrzymowania chrześcijan. Zwrócił przy tym uwagę na historię kultu obrazów świętych, cudownych wizerunków Ikon Matki Bożej, Jezusa i Apostołów na próby wystąpienia przeciwko kultowi obrazów (ikonoklazm) i przywróceniu kultu przez sobór nicejski II (787r.) Fragment rozprawy dotyczący temu zagadnieniu jest jak najbardziej zasadny, ponieważ

T. G-H.

ukazuje drogę do rozwoju lokalnych kultów związanych z obecnością na danym terenie słynących cudami Ikon Matki Boskiej.

Pierwotne kierunki peregrynacji pielgrzymkowych chrześcijan do Palestyny w wymiarze geograficznym związane są z początkami chrześcijaństwa na obszarach położonych na terenie dzisiejszych państw: Egiptu, Izraela, Syrii, Jordanii, Libanu, Turcji, Iraku i krajów Zatoki Perskiej. W węższym znaczeniu tego pojęcia chodzi o Ziemię Świętą – obszar związany z życiem i śmiercią Jezusa Chrystusa. Najwcześniej czią religijną otaczano miejsca związane z narodzinami Jezusa Chrystusa w Betlejem. W okresie panowania cesarza Konstantyna Wielkiego i jego rodziny przypada okres ruchu pielgrzymkowego. Wielką rolę odegrała jego matka Helena, której Autor poświęcił obszerniejszy fragment swej rozprawy.

Ważnym miejscem kultu była Jerozolima, miejsce ukrzyżowania Chrystusa i zstąpienia Ducha Świętego. W Jerozolimie powstał pierwszy Kościół lokalny i odbył się Apostolski sobór. To miejsce wiąże się z prześladowaniami i męczeństwem diakona Szczepana i Jakuba Starszego Apostoła. Autor zwrócił uwagę na szerszy kontekst kształtowania się chrześcijaństwa w kontekście judaistycznym i świecie hellenistycznym, podniósł rolę klimatu religijnego, mentalnego i intelektualnego. Jeden z ważnych fragmentów pracy doktorskiej omawia różnice dwóch tradycji chrześcijańskich w kontekście pielgrzymowania do miejsc świętych. Dla ogółu świata chrześcijańskiego najważniejsza świątynia nosi nazwę Bazyliki Grobu Pańskiego, dla prawosławnych Bazylika Zmartwychwstania, w której nastąpiło objawienie ludziom boskości Chrystusa. Liturgia Ognia, mająca miejsce w dniu prawosławnej Paschy (Wielka Sobota) służy egzemplifikacji tej fundamentalnej prawdy. Autor przytacza świadectwa i opisy liturgii Świętego Ognia, między innymi ruskiego ihumena Daniela, który pielgrzymował do Jerozolimy w latach 1106-1107. Nasuwa się przy tym istotna uwaga a mianowicie nie stosuje się określeń - rosyjski, Rosja do okresów wcześniejszych, tj. czasów przednowożytnych. Funkcjonuje w źródłach i literaturze przedmiotu Ruś moskiewska, Księstwo Moskiewskie. O Rosji mówimy od połowy XVII wieku.

Doktorant pisze w innym miejscu charakteryzując Cerkiew jako instytucję Kościoła prawosławnego o Księstwie Moskiewskim, Świętej Rusi ale i w tych wcześniejszych fragmentach nie jest też konsekwentny (s. 66-68).

Rozdział drugi zatytułowany *Patriarchat jerozolimski – od zarania dziejów do upadku Konstantynopola a rola i funkcje miejsc świętych w Palestynie* (s.69-145) podzielony został na cztery podrozdziały (nota bene jako recenzent muszę zwrócić uwagę na niekonsekwentne używanie wielkich i małych liter w słowach „miejsca święte; małe litery są w tym tytule rozdziału). Wymieńmy tytuły tych podrozdziałów: *Patriarchat jerozolimski w starożytności i wiekach średnich – zarys*

T. Ch-H.

historycznych przemian; Patriarchat jerozolimski jako kustosz Miejsc Świętych w Palestynie; Patriarchat jerozolimski jako kustosz i obrońca Miejsc Świętych w okresie krucjatowym; Obrona miejsc świętych i relikwii Męki Pańskiej po utracie Jerozolimy przez chrześcijaństwo.

Andrzej Puczko przedstawił w tej części swej pracy syntetyczne dzieje patriarchatu jerozolimskiego w okresie do upadku Konstantynopola opierając się w głównej mierze na literaturze przedmiotu. Z materiałów źródłowych wykorzystał między innymi *Anonima dzieje pierwszej krucjaty albo czyny Franków i pielgrzymów jerozolimskich* (tłum. K. Estreicher, Warszawa – Kraków 1984).

Postawił Doktorant na wstępie pytanie o rolę Jerozolimy jako „jedno z ogniw chrześcijańskiej pentarchii w okresie, poprzedzającym rozłam powszechnego Kościoła chrześcijańskiego na wschodni, którego głównym ośrodkiem stało się Bizancjum oraz zachodni – uznający zwierzchność rzymskich papieży” (s. 69). Kolejnym zadaniem, które sobie wyznaczył - dotyczy kwestii problemu równowagi między autokefalią poszczególnych Kościołów lokalnych a ekumeną, to znaczy jednością tych Kościołów budowaną na gruncie Ewangelii. Zwrócić wypadnie tu uwagę na część pracy poświęconą okresowi wypraw krzyżowych oraz ich konsekwencji dla Kościoła i miejsc świętych.

Opracowanie tego wątku w ujęciu całościowego spojrzenia na rolę patriarchatu jerozolimskiego, siłą rzeczy musiało ograniczyć się do pewnego rodzaju skrótu. Sam przecież temat wypraw krzyżowych doczekał się potężnych rozmiarów literatury przedmiotu.

Oto bowiem Jerozolima zajęta przez Turków Seldżuckich (decydująca bitwa pod Manzikertem (sierpień 1071 roku) zmusiła Rzym i Bizancjum do poszukiwania rozwiązania w sytuacji grożącej całemu światu chrześcijańskiemu zagładą miejsc świętych. Historycy poświęcili sporo uwagi analizując wiele przyczyn wypraw krzyżowych, badając podłoże tych wypraw - ekonomiczne, społeczne, demograficzne. Walce z niewiernymi towarzyszył zapał wojowników, jak to określił jeden z dawniejszych badaczy krucjat, cytowany przez Autora rozprawy, Stanisław Arnold (s. 90). Papież Urban II nawoływał podczas Synodu w Clermont w 1095 roku do odebrania Ziemi Świętej z rąk niewiernych, choć celem krucjaty miała być pomoc dla cesarza Aleksego, Alexiosa I Komnenosa, to dość czytelnym okazała się chęć zdobycia naczelnej pozycji w świecie chrześcijańskim w przypadku zwycięstwa.

Doktorant dobrze przedstawił historię krucjat w jej wymiarze politycznym, czego konsekwencją było powstanie pierwszego państwa łacińskiego na Wschodzie. W 1099 roku krzyżowcy zdobyli Jerozolimę. Władza nad miastem znalazła się w rekach łacinników. Ten fragment pracy doktorskiej Autor oparł na analizie źródłowej – *Gesta Francorum* oraz innych.

T.O.H.

Wśród skutków pierwszej krucjaty Doktorant nie bez słuszności pisze, iż: "powstanie Królestwa Jerozolimskiego, będącego w istocie zwieńczeniem bardziej rzymskiej idei krucjatowej niż bizantyjskich zamysłów politycznych mających na celu powstrzymanie ekspansji Turków Seldżuckich, nie należy tracić z pola widzenia także korzyści, jaki osiągnęło z niej Cesarstwo. [...] Obszary te zostały podzielone między państwa krzyżowców, nabierając pod względem religijnym rysów łacińskich, pod względem kulturowym zaś zachodnioeuropejskich: niemieckich, normańskich czy francuskich" (s. 101). Autor relacjonuje wydarzenia związane z następnymi krucjatami.

Bolesne i tragiczne były skutki czwartej krucjaty, która w rzeczywistości okazała się łacińską krucjatą przeciwko „schizmatyckim Grekom”, wedle opinii papieża Innocentego III. Jak wiadomo nie papiestwo tym razem było głównym inspiratorem tejże krucjaty. Autor wykorzystał tu najbardziej znane i cenione pozycje z literatury opisującej krucjatę, listę tę można by oczywiście uzupełnić, zwłaszcza jeśli chodzi o tematykę czwartej krucjaty, w której krzyżowcy zamiast odbić Jerozolimę z rąk islamskich urządzili rzeź mieszkańców Konstantynopola. Wydarzenia osiemnastu miesięcy tej krucjaty pozostały w pamięci chrześcijan wschodnich jako niewybaczalne barbarzyństwo łacinników. Mam tu na myśli materiały z interesującej konferencji poświęconej temu zagadnieniu pod tytułem „IV krucjata historia reperkusje konsekwencje” (red. Z. J. Kijas OFM Conv., M. Salomon, WAM, Kraków 2005). Autorzy z Polski, Włoch i Bułgarii – chrześcijanie różnych wyznań w 800-lecie smutnych i tragicznych wydarzeń ukazali w świetle najnowszych badań szeroki kontekst historyczny i bolesne skutki tejże IV krucjaty.

Autor rozprawy opisał położenie Ziemi Świętej w kolejnym okresie w XIII wieku, wojny mameluków i władanie przez nich Jerozolimą, które zakończyło się w drugim dziesięcioleciu XVI wieku. Przełomowe znaczenie dla chrześcijaństwa to oczywiście rok 1453, opanowanie Konstantynopola przez Turków Osmańskich i koniec cesarstwa bizantyjskiego. Wszelkie postanowienia w sprawie Jerozolimy zapadały w Konstantynopolu. W części omawiającej rolę patriarchatu jerozolimskiego jako kustosa miejsc świętych w Palestynie Autor ponownie powrócił w swej pracy do spraw związanych z podziałem w chrześcijaństwie, statusem patriarchatu jerozolimskiego, idei krucjatowej, izolacji patriarchatu na skutek podboju Konstantynopola przez łacinników, inwazji Turków Seldżuckich, zjawiska oddalenia się chrześcijaństwa wschodniego od zachodniego. Niestety, choć w innym nieco ujęciu ale mamy do czynienia z wieloma zbędnymi powtórzeniami w tych częściach rozprawy doktorskiej. W tym natłoku opisu wydarzeń ginie nieco główny wątek a mianowicie rola patriarchatu jerozolimskiego jako obrońcy i kustosa miejsc świętych.

T. Ch-H.

Rozdział trzeci omawianej pracy zatytułowany został następująco: *Cerkiew prawosławna, jako spadkobierca tradycji patriarchatu jerozolimskiego w roli kustosa miejsc świętych*. W rozdziale tym podzielonym, jak poprzednie na podrozdziały (*Wpływ Rusi i cerkwi prawosławnej [powinno być Cerkwi, pisanej dużą literą – T. Ch. H.] na ewolucję chrześcijaństwa wschodniego po upadku Konstantynopola; Idea Moskwy jako „trzeciego Rzymu”*), Autor zwraca uwagę w pierwszej części na znaczenie zawarcia małżeństwa wielkiego księcia moskiewskiego Iwana III z Zofią (Zoe) Paleolog, siostrzenicą ostatniego władcy bizantyjskiego oraz na proces kształtowania się doktryny państwowej w oparciu o przekonanie, że Moskwa jako obrończyni prawowiernej religii chrześcijańskiej stała się „Trzecim Rzymem”. Magister Andrzej Puczek pisze również o polityce „zbierania ziem ruskich” i ujmując te zagadnienia by ukazać koegzystencję, jak to określił doktryny państwowej i kościelnej. Następnie Autor opisuje dzieje państwa moskiewskiego w XVI i XVII stuleciach. Nie jestem w pełni przekonana, czy te znane wydarzenia istotnie należało tu w sporym zakresie przypominać. Może lepiej byłoby, gdyby Doktorant bardziej skupił swą uwagę na powstaniu patriarchatu moskiewskiego, które to zagadnienie opisuje w części podrozdziału 3.1.2 (s. 167-170). Szkoda, że nie sięgnął do interesującej pozycji, zbioru ważnych artykułów, referatów wygłoszonych przez uczonych rosyjskich i włoskich w związku z 400-leciem ustanowienia patriarchatu moskiewskiego. Organizatorami tego sympozjum naukowego był Instytut Historii Akademii Nauk ZSRR oraz włoskie Consiglio Nazionale delle Ricerche. Wśród referentów odnajdujemy takie nazwiska jak: J.N. Szczapov, Pitirim (metropolita wołokołamskij i juriewskij), P. Catalano, N. V. Sinicina, G. Giraudo, N.M. Rogożin, B. N. Florja i inni. (Da Roma alla Terza Roma, Ot Rima k Tretjemu Rimu, IV Centenario dell’Istituzione del patriarcato in Russia, 400-letije uczeriedzenija Patriarschestwa w Rossii, Herder Editrice e Libreria, Roma 1989, ss. 271).

Na tle rozbudowanej części dotyczącej historii Moskwy i Rosji oraz historii Cerkwi główny temat traktujący o roli patriarchatu moskiewskiego jako kustosa miejsc świętych w tej części pracy wygląda raczej skromnie (s. 181-184). Tłumaczy ten fakt sytuacja, w której obserwuje się opisany przez Autora swoisty rodzaj monopolu braci mniejszych nad miejscami świętymi z drugiej zaś „rywalizacji między Rzymem a Prawosławiem” (s. 184).

Rozdział czwarty zatytułowany *Polityzacja problematyki ochrony miejsc świętych w okresie wojen rosyjsko – tureckich od drugiej połowy XVI wieku do pierwszej połowy XIX* - dzieli się na trzy podrozdziały i kolejne części. Omawia tu Autor kwestię ochrony miejsc świętych na tle stosunków rosyjsko – tureckich, ich wzajemnej rywalizacji, w aspekcie religijnych konfliktów ale też w działaniach dyplomatycznych. Zwraca uwagę na międzynarodowy wymiar opisywanych wydarzeń. Na tym tle z kolei przedstawia działanie i skuteczność patriarchatu Jerozolimy w okresie wojen rosyjsko – tureckich oraz działalność Cerkwi prawosławnej w ochronie miejsc świętych. Zwraca tu uwagę między

T. Ch. H.

innymi opis stanu miejsc świętych na początku XIX wieku, który przytoczyć należałoby za źródłem cytowanym przez Autora dysertacji. Wrażenia z Jerozolimy opisanych przez pewnego Francuza w roku 1806 ocenił stan tego miasta jako „najmroczniejszy okres od czasu najazdu Mongołów” (s. 214). W dwa lata później Bazylika Grobu Pańskiego zniszczona została częściowo w wyniku pożaru. Jak podkreśla Andrzej Puczek odbudowano ją dzięki staraniom Greków przy poparciu Rosji, co budzi jego zdaniem wiele kontrowersji ze strony krytyków zachodnich (m.in. chodziło o usunięcie grobów krzyżowców oraz kaplicy koptyjskiej). Autor opisał w dalszej części znaczenie obecności Cerkwi rosyjskiej w Jerozolimie i dążenia caratu do sprawowania nad nią politycznej kontroli.

W rozdziale piątym zatytułowanym *Umiędzynarodowienie problematyki ochrony miejsc świętych w okresie wojny krymskiej* (zawarte są w nim cztery podrozdziały z kolejnymi częściami) Doktorant ukazał splot uwarunkowań, które miały wpływ na ochronę miejsc świętych w połowie XIX wieku. Różnorodne interesy w tej części świata skupiły się niczym w soczewce powodując niepokoje między różnymi siłami. Na tle rozgrywek politycznych istniał konflikt o podłoże ideologiczne, w którym Rosja ze swym poczuciem misji dziejowej (nurty słowianofilstwa i pansławizmu i inne) miały wpływ na budowanie rosyjskiego nacjonalizmu. Czy i ten fragment rozprawy doktorskiej powinien być tak obszernie potraktowany? Autor przedstawia także motywy zainteresowania Wschodem mocarstw zachodnich Anglii i Francji, analizuje przyczyny wojny krymskiej w związku z obroną praw ludności chrześcijańskiej, która znajdowała się pod panowaniem Turcji. Spór o ochronę miejsc świętych odżył na nowo. Zasadniczy wpływ na wybuch wojny krymskiej miał konflikt francusko – rosyjski o przywództwo w ochronie chrześcijan i dołączenie z poparciem dla Francji Anglików. Doktorant sporo miejsca poświęcił w tej części pracy wyjaśnieniu mesjanistycznego charakteru zaangażowania się cara Mikołaja w obronę chrześcijan w Turcji. W dalszej części sporo miejsca poświęcono stanowisku Rzymu wobec francusko – rosyjskiego sporu o miejsca święte. Aktywizacja papieża dawała o sobie znać w różnej formie, między innymi w roku 1847 restytuowano Zakon Rycerski Świętego Grobu Bożego. Przypomniał także Autor dysertacji polemikę prawosławnych z encykliką Piusa IX *In suprema Petri Apostoli Sede* (styczeń 1848r.). Prawosławni uznali ją za przejaw powrotu do polityki wschodniej papieża z okresu krucjat.

Magister Puczek wprowadza czytelnika w dalsze meandry działań wojennych, których koniec zwińczyła konferencja paryska z 1856 roku (30 III). W sprawie ochrony praw ludności chrześcijańskiej w Turcji oraz miejsc świętych ukształtował się stan rzeczy określany jako prawo *Status Quo* dotyczące „własności”, „administracji” i „zwyczajów” panujących w sanktuariach Bożego Grobu, Bazylice Narodzenia w Betlejem, Grobie Maryi w Dolinie Cedron w Jerozolimie. Nienaruszalność *Status Quo* potwierdził traktat berliński z 1878 roku.

T. U-H.

Rozprawę doktorską zamykają *Uwagi końcowe* oraz Bibliografia pomieszczona na dwudziestu dwóch stronach. Niestety budzi ona wątpliwości związane z podziałem zastosowanym przez Autora. Nastąpiło bowiem pomieszanie tego, co rozumiemy przez źródło i literaturę przedmiotu. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu są oczywiste źródłem. Źródłem jest też Konstytucja dogmatyczna „Lumen gentium” (Autor korzystał z przekazu internetowego, co jest tu w klasyfikacji źródłowej bez znaczenia). *Nota bene* stosując podział na *Netografię* (Źródła wirtualne) włączono tu opracowania na przykład *Historię Kościoła* Mariana Banaszaka, czy też słowniki i artykuły. Z kolei teksty źródłowe dotyczące walki cesarstwa z papieżem (s. 289) włączone zostały do czasopism. Pomieszczony tam także wiersz Stefana Jaworskiego odczytany przez profesor Brogi (to także jej nazwisko) Bercoff znalazł się także w tym spisie czasopism (powtórzona pozycja dwukrotnie pod numerami 6 i 7).

Jest oczywiste, iż przy szerokim ujęciu czasowym problematyki związanej z opisaniem roli patriarchatów jerozolimskiego i moskiewskiego, jako kustoszy miejsc świętych w Ziemi Świętej, literaturę przedmiotu można by znacznie uzupełnić, nawet w zakresie polskich pozycji, przychodzi tu choćby na myśl książka ks. Mariana Bendzy i ks. Anatola Szymaniuka „Starożytne patriarchaty prawosławne” (Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, ss. 188) czy inne. Autor rozprawy chcąc ukazać postawiony w tytule problem w jak najszerszym kontekście uwarunkowań historycznych, politycznych, prawnych, doktrynalnych i wielu innych wpadł nieco w pułapkę swych ambitnych zamierzeń. Osiągnął bowiem rezultat przewagi opisów wydarzeniowych nad konstatacją *sensu stricto* omawiających rolę patriarchatów jako obrońców miejsc świętych. Rodzi się tu pytanie o inne także patriarchaty, czy nie były one w ogóle zainteresowane ochroną świętych miejsc?

Szkoda, że nie udało się w większym stopniu ukazanie zaangażowania wiernych w ochronę miejsc świętych, jak na przykład ma to miejsce, w którym Autor omawia działalność Misji Palestyńskiej, udzielającej wsparcia pielgrzymom rosyjskim. Czy byłoby możliwe pokazanie tego w jakich warunkach pielgrzymi żyli, jak długo przebywali, z jakich warstw społecznych się wywodzili? Takie pytania należało w moim przekonaniu postawić, nawet jeśli nie można łatwo znaleźć na nie odpowiedzi. Tymczasem otrzymaliśmy historię wielkich wydarzeń historycznych, mniej czy lepiej ale już znanych. Żeby jednak nie kończyć krytycznymi uwagami, należy podkreślić, iż mamy do czynienia ze sporym wysiłkiem pracy Doktoranta. Magister Andrzej Puczeko podjął się zadania stworzenia odważnej syntezy omawiającej działalność patriarchatów jerozolimskiego i moskiewskiego jako kustoszy miejsc świętych w obliczu tragicznych wojen i kataklizmów przez wiele stuleci. Syntezy a więc pracy uwzględniającej jak najszersze wyniki badań naukowców z różnych ośrodków uniwersyteckich i akademickich na miarę pozycji bardziej profesorskiej aniżeli doktorskiej. Rozprawa doktorska magistra Andrzeja Puczki jest z pewnością ważnym krokiem w dalszych badaniach nad tą

problematyką. Dlatego uważam, iż spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w świetle obowiązujących przepisów i wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów obrony pracy doktorskiej.

Tom Chyrczenta - Hennef

prof. dr hab. Tom Chyrczenta - Hennef, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Polskiej, ul. Uniwersyteckiej 1, 50-135 Wrocław, e-mail: tom.chyrczenta@pwr.edu.pl

Tom Chyrczenta - Hennef